

POSUDEK OPONENTA HABILITAČNÍ PRÁCE

Masarykova univerzita

Uchazeč

Habilitační práce

Oponent

**Pracoviště oponenta,
instituce**

PhDr. Rudolf Procházka, CSc.

*Hrad Přerov v raném středověku (9. – 11. století) a
počátky mladohradištní hmotné kultury*

PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta

Rudolf Procházka, Hrad Přerov v raném středověku (9.-11. století) a počátky mladohradištní hmotné kultury. Brno 2017.

Posudek habilitační práce

Předložená habilitační práce Rudolfa Procházky byla publikována Archeologickým ústavem AVČR v Brně v roce 2017 a čítá 547 tiskových stran. Autorem naprosté většiny analytických i syntetických kapitol je R. P., pouze některé krátké kapitoly a závěrečná příloha obsahují odborné expertízy příslušných odborníků.

Práce představuje první ucelenou monografickou syntézu věnovanou raně středověké sídelní aglomeraci položené na obou stranách řeky Bečvy na území města Přerova a v jeho bezprostředním okolí. V regionálním srovnání bychom na raně středověké Moravě našli řadu srovnatelných či významnějších center (např. blízkou Olomouc), Přerov se však ve dvou ohledech domácím standardům vymyká. Již delší dobu před vydáním knihy bylo z dílčích studií známo, že krátkou etapu zdejšího osídlení na počátku 11. století lze pravděpodobně spojit s přítomností polské posádky Boleslava Chrabrého na Moravě, což otevírá široký rejstřík historických i strukturálních otázek. Druhým specifikem je, na poměry České republiky, vzácné dochování částí dřevěných konstrukcí fortifikací i obytných a hospodářských staveb i některých výrobků z organických hmot.

Počátky zdejších archeologických aktivit se váží k legendární a dnes značně zničené lokalitě Předmostí, známé především paleolitickými nálezy. Už ve 2. polovině 19. století zde bylo narušováno několik raně středověkých pohřebišť, o nichž máme díky mladším výzkumům alespoň dílčí informace. V 80. a 90. letech minulého století se pak v důsledku intenzivních stavebních aktivit přesunula pozornost archeologů do areálu historického Přerova (přerovského kopce) a na jeho předměstí. Výzkumy byly vedeny několika autory (především Č. Staňa, J. Kohoutek a Z. Čižmář). Na několika etapách se pak významnou měrou podílel také R. P.

Technicky nejnáročnější analytická část práce se soustředila na zpracování části archeologických výzkumů, uskutečněných především v 80. a 90. letech minulého století. Kvalita i formy výzkumů a s tím související terénní dokumentace jsou velmi silně rozkolísané. Každý, kdo něco ví o archeologii, si dovede představit, že už jen základní „převedení na společného jmenovatele“ u stratigraficky složitých situací představuje mimořádně náročný úkol vyžadující nezměrné úsilí i terénní zkušenosti. Rudolf Procházka patří v obou ohledech k nejzkušenějším archeologům na Moravě. Předložená práce se soustředila především na zhodnocení výzkumů na parcelách č. p. 8, 9 a 21 na Horním náměstí. Jen připomeňme, že před nedávnem R. P. spolu s kolegy vydal další monografii, zhodnocující výzkumy na parcelách č. p. 19 a 20 na Horním náměstí (Procházka a kol. 2020).

Oddíly 5. a 6. předkládají a kriticky sumarizují výpověď terénní dokumentace na zmíněných parcelách Horního náměstí. Analytickým jádrem monografie jsou oddíly 7. – 10. v nichž jsou hodnoceny nemovité terénní situace a s nimi související vyzvednuté nálezy. Nejpočetnější nálezovou kategorií jsou samozřejmě větší či menší fragmenty keramiky, z nichž bylo vybráno a do elektronické databáze zaneseno přibližně 3500 ks. Při archeometrickém hodnocení se pak R. P. metodicky inspiroval především mnohem rozvinutějším polským badáním. Vybrané zlomky nádob byly podrobeny také mineralogické a chemické analýze keramické hmoty

zaměřená na identifikaci provenience (M. Gregorová). Vedle toho ale R. P. u všech chronologických horizontů nabízí také typonomologické srovnání nejen s dobovou regionální produkcí, ale také s hlavními vývojovými trendy ve středoevropském prostoru. Pokud jde o středohradištní produkci, vykazují nalezené soubory nejvíce společných znaků keramikou z Olomouce.

Dílčí shrnutí aktivit na přerovském kopci v 9. a 10. století (tzv. 2. fáze) nabízí kap. 9, a v souvislosti s celkovou charakteristikou sídelního vývoje celé „aglomerace“ pak první část kap. 11. Značný rozsah dokladů středohradištního osídlení na obou březích Bečvy nás nenechává na pochybách o existenci sídelní „aglomerace“ ve strategické poloze u předpokládaného brodu už ve velkomoravském období. Lze sice souhlasit se závěrem, že poměrně sporadické a dílčí doklady osídlení a absence stop po opevnění prozatím na Horním náměstí nedovolují pro 9. a o to méně pro 10. století předpokládat existenci opevněného hradiště. Jak ale autor uvádí, několik drobných sídlištních nálezů zde ale umožňuje i v této etapě předpokládat přítomnost „elit“. Ještě výraznější indicie tohoto typu poskytují (z velké části bohužel rozchvácené či nepublikované) hrobové nálezy hrobů s několika exkluzivními šperky (a případně také ostruhami a sekerkami) z Předmostí na protilehlém břehu Bečvy. Není však zřejmé, kterým sídlištěm tato pohřebiště připsat. V uvažování nad „velkomoravským“ Přerovem se tak nutně dostáváme k širší otázce jeho funkcí, i k tomu, zda se všechna velkomoravská centra musela dočkat a dočkala opevnění. Ta se otevírá mj. v případě Rajhradu s blízkými pohřebišti s „ne-venkovského“ charakteru, ale také např. u velkomoravského Pohanska u Břeclavi, kde zřejmě opevnění rovněž vzniká až po nějaké době existence centra.

Vrchol významu osídlení přerovského kopce nicméně přinesla následující fáze, datovaná přibližně od sklonku 10. do poloviny 11. století, která byla už dříve – především na základě typu zachycené charakteristické „polské“ hradby Č. Staňou spojena s přítomností polské posádky. Právě mohutná hradba jediné stavební fáze byla určujícím strukturujícím prvkem této etapy. Rovněž pokud jde o její rekonstrukci a typologické a regionální zařazení, náleží autor k nejpovolanějším učencům u nás. Kromě řady studií zmiňme jeho (nejen u nás) jedinečnou všestrannou monografii o raně středověkém fortifikačním stavitelství (Procházka 2009). Autor na základě rozsáhlého srovnávacího přehledu zařazuje přerovskou hradbu roštové konstrukce s kleštinami s háky spolehlivě do kontextu polského opevňovacího stavitelství 10. – 12. století. Na našem území tento typ nacházíme jen v Opavě-Kylešovicích, kde s největší pravděpodobností opět souvisí s piatovskou expanzí. Jak R. P. dokládá, ve srovnání s parametry hradeb polských center by sice rozhodně nešlo o fortifikaci nejmohutnější, předpokládaným rozsahem opevněné plochy (asi 1,3 ha) by ale Přerov náležel v rámci Polska k nejrozsáhlejším hradům příslušného období. Správnost historického spojení s polskou expanzí jednoznačně stvrdila série dendrodat, které výstavbu hradby řadí na přelom 10. a 11. století (kap. 10.3.).

Jak jsme zmínili v úvodu, v našich poměrech bohužel jen málokdy nacházíme pozůstatky dřevěných či košatinových staveb, a to přesto, že tvořily zcela převažující typ zástavby raně středověkých center. V případě výzkumů okolo Horního náměstí se díky příznivým půdním podmínkám podařilo v různé míře zachytit několik staveb, z nichž část byla vyhodnocena v předložené publikaci, část pak v následujícím spisu (Procházka 2020, zejm. 47-50). Výhodou byla spolupráce s dendrologem E. Opravilem, který už v 80. a 90. letech minulého století provedl druhovou determinaci velké části dochovaných konstrukcí staveb i opevnění. Část dřevěných staveb nicméně byla v průběhu stavebních prací zničena, což znesnadňuje interpretaci dochovaných pozůstatků a především celkový charakter zástavby. Základním

typem obytné stavby byly v Přerově nevelké sruby s deskovými podlahami, v některých případech s dochovanými kamennými pecemi. Některé z nich mohly sloužit i jako chlěvy či stáje, jak ukázala osteologická analýza (s. 271). R. P. opět podává důkladný srovnávací přehled doložené architektury. Konstatuje, že srubové stavby známe i z českých hradišť, podmínky pro jejich dochování jsou ale obvykle nevalné. Srovnávací analýza tak opět směřuje především na území Polska, odkud jsou dnes z řady lokalit známy celé úseky dřevěné zástavby. Úvahy o celkové organizaci přerovského sídelního areálu a počtu jeho obyvatel naráží především na nevyrovnaný prostorový vzorek zkoumaných ploch. Málo je známo především o vnitřní ploše návrší – prostoru dnešního náměstí. Autor (mj. v konfrontaci se srovnatelnými polskými hrady) celkem realisticky uvažuje (včetně nejbližšího předpolí) řádově o 500 obyvatelích Přerova konce 10.-1. poloviny 11. století.

Jakousi „monografii v monografii“ představuje oddíl věnovaný mladohradištní keramice (s. 127-240). V jeho první části R. P. důkladně, s využitím jednoduchých statistických metod, podává důkladnou charakteristiku přerovských mladohradištních souborů. Výchozím impulzem byla nepochybně otázka, do jaké míry je možné v běžné keramické produkci nalézt „polskou stopu“. R. P. se však nespokojil jen s ní, ale přerovskou produkci se pokusil komparačně zasadit nejen do širších moravských, ale také obecně západoslovanských souvislostí. O dokonalé orientaci autora ve složité problematice opět nelze ani v nejmenším zapochybovat. Domnívám se ale, že pro každého, kdo není eminentně zainteresován v tématu raně středověké keramiky, budou tyto kapitoly skutečně nelehkým oříškem. R. P. čtenáře nešetří a na dlouhých odstavcích podává nezáživné popisy technologických, morfologických a výzdobných markerů nádob v jednotlivých regionech. Nelze se zbavit dojmu, že do monografie o Přerovu byla nepřilíh organicky zařazena jakási osobní autorova rešerše, která měla původně přerůst v samostatnou monografii o středoevropské keramice 10. a 11. století. Určitě by výrazně pomohlo posílení vizuální prezentace na úkor verbálních popisů. Ve stručném závěrečném shrnutí (s. 239-240) jakoby pak autor dlouhé analytické partie příliš neuměl odůvodnit a zúročit. Zcela přiměřená měřítká má nicméně analýza movitých nálezů z dalších materiálů (artefakty ze železa, kosti a skla).

Souhrnné hodnocení možností výpovědi movitých předmětů předběžně zahrnuje i artefakty z č. p. 19 a 20. Nálezový profil předmětů ze sídlištních situací poměrně dobře zapadá do obrazu středoevropských center tohoto horizontu. O vyšším sociálním prostředí svědčí především zlomek ostruhy, výjimečné jsou u nás zbytky kožených bot, které snad, spolu s šídly, svědčí o působení ševce. Problematické je hodnocení přítomnosti dalších profesionálních řemeslníků. Dokladem směny je jednak, u nás, unikátní soubor pěti křížových denárů z konce 10. století a pro další horizont pak mincovní závaží Břetislava I.

V době publikace monografie byla vyhodnocena pouze malá část nalezených zvířecích kostí z mladohradištních vrstev (589 ks.), které tak poskytly jen podmíněné svědectví o složení živočišné stravy obyvatel Přerova. Následně byly samostatně zveřejněny analýzy bezmála 12 000 kostí a jejich zlomků a Přerov se tím vyšvihl na největší mladohradištní kolekci tohoto druhu v ČR. Nové analýzy přirozeně poněkud pozměnily předchozí závěry (srov. Procházka a kol. 2020, 99-100). V hodnoceném textu nicméně musíme jednoznačně ocenit mimořádnou akribii R. P. i v této oblasti. Nespokojil se, jak je to u archeologů obvyklé, se statistickou rekapitulací výsledků odborné osteologické expertízy, ale opět se pokusil, na základě publikovaných výsledků, o souhrnnou charakteristiku vzorců konzumace zvířat ve středoevropském měřítku. Přiměřeně skepticky se vyjadřuje k hledání celkových trendů a

zdůrazňuje naopak potřebu sledovat rozdíly nejen mezi regiony, ale také mezi jednotlivými sociotopografickými areály jednotlivých lokalit. Stejně poučený je i komparativní komentář k výsledům zhodnocení pozůstatků rostlinné složky stravy z pera manželů Kočárových, připojený v expertní části publikace. V kap. 10.5.5., která celý oddíl uzavírá, se R. P. pokouší o celkovou charakteristiku sociálního profilu a aktivit obyvatel přerovského kopce a jeho nejbližšího okolí. Autor při sledování jednotlivých typů evidence opět postupuje srovnávací metodou. Pokusy o celkovou charakteristiku ale jako všude naráží na torzovitost a nevyrovnanost pramenné základny. S jeho hlavními závěry týkajícími se socioekonomického profilu obyvatel lokality lze zcela souhlasit.

Úkolem kap. 11. je zasazení vývoje na přerovském kopci do širších sídelních souvislostí a s tím související vymezení vývoje přerovské sídelní aglomerace. Hlavní pozornost je proto věnována přehledu dosavadní archeologické evidence sídelních a pohřebních areálů (ke starší etapě již výše). R. P. dospívá k závěru, že vznik opevněného centra na přelomu 10. a 11. století vedl oproti předchozí etapě k dalšímu dynamickému zahušťování osídlení v jeho širším zázemí. Příkládáním se také k jedné z pracovních hypotéz, že hrad a zázemí nepředstavovaly kontrastní zóny konzumpce a produkce a tedy že starší představy o plné závislosti obyvatel center na dodávkách potravin a dalších komodit zvnějšku nejsou udržitelné (s. 283). Ocenil bych ale alespoň letný přehled o následujícím vývoji ve sledovaném mikroregionu do počátku 13. století a mj. také o jeho vstupu do světla písemných pramenů.

V kap. 12. R. P. pokračuje v pomyslném „zoomování“ a snaží se získaný obraz Přerova doby okolo roku 1000 vložit do historických souvislostí širšího středoevropského prostoru v tomto období. Vstupuje tím do dlouhodobých diskusí o politickém uspořádání a socioekonomickém vývoji Moravy po zániku Velké Moravy, přes polskou „okupaci“, až po definitivní anexi moravského území Přemyslovci. Autor suverénně zachází jak se svědectvím archeologie o vývoji v jednotlivých regionech, tak kriticky reflektuje názory historiků. Mj. odmítá zkratkovité spojování nálezů boleslavských denárů na Starých Zámčích u Líšně s jejich vypálením Přemyslovci. Přímo s Přerovem už souvisí otázka datování piastovského ovládnutí Moravy. Za mimořádně důležitý a podnětný pokládám výsledek analýzy numismatického snímku Moravy a Českého Slezska na přelomu 10. a 11. století. Mincovní nálezy, svědčící o kontaktu s polským prostředím, se vztahují jen ke krátkému období okolo roku 1000, zatímco pro 2. a 3. čtvrtletí již chybí. Lze tedy souhlasit s autorovým závěrem, že spíše než s otevřením dlouhodobých dálkových obchodních kontaktů Moravy se severním prostředím, souvisí mincovní nálezy s příchodem polských vojenských posádek. Bylo by však třeba věnovat pozornost také tomu, že ve 2. desetiletí 11. století dochází ke změnám vzorců tezaurace i v Polsku (např. Adamczyk 2014, 63 ff., 231 ff.). Princip polského „protektorátu“ na Moravě pak na základě numismatické evidence a paralelní existence rozvíjející se Olomouce s „polským“ Přerovem spatřuje R. P. spíše ve vzájemné kooperaci domácích a příchozích. Ti se pak zřejmě brzy odpojili od ekonomických a tezauračních zvyklostí běžných na území Boleslava Chrabrého. Intenzitu polského zásahu do prostoru jižní Moravy prozatím nelze příliš posoudit. Už od sklonku 18. století diskutují historikové o vročení dobytí Moravy Přemyslovci. Kombinace svědectví písemných pramenů připouští jednak období krátce po roce 1018, tak v či krátce po roce 1029. R. P. nastínil základní argumentační opory, k žádné variantě se ale výslovně nepřiklonil. Archeologie prozatím k těmto subtilním chronologickým rozdílům žádné svědectví přinést nemůže.

Závěrečná kapitola 13 pojímá „polský“ Přerov jako modelový příklad fenoménu šíření moci, resp. expanze na cizí teritorium v raném středověku. Pokud pomineme perspektivu národních dějin, lze právě v tomto pohledu spatřovat klíčový potenciál lokality. R. P. opět postupuje metodou „srovnávacího přehledu“. Pozornost věnuje především archeologickým projevům ovládnutí polského území Piastovci a Čech Přemyslovci. Alespoň za zmínku by ale nepochybně stála také expanze Otonů na území východně od Labe a Sály, kde se lze opřít o výrazné archeologické i písemné svědectví. K mému překvapení R. P. věnoval velmi málo pozornosti sice krátkodobému, přesto ale v písemných pramenech popisovanému působení Poláků Boleslava Chrabrého v Čechách. Především z vyprávění současníka událostí Dětmara z Merseburku přitom také vyplývá, že kromě Prahy byla polská posádka usazena také v Žatci. Evidentně zde tedy Poláci zvolili strategii rozmístění posádek do existujících důležitých centrálních bodů. Přerovský model paralelní existence tradičních center domácích elit s nově vystavěnými hrady spojenými s cizím „protektorátem“ se tedy prozatím jeví spíše jako výjimka.

Předložená habilitační práce Rudolfa Procházka je výsledkem dlouholeté systematické odborné činnosti a v mnoha ohledech zúročuje jeho mimořádné vědecké zásluhy. Jasně prokazuje, že autor dokonale ovládá všechny fáze poznávacího procesu od získávání primárních dat, přes jejich pečlivou analýzu až k formulování relevantních historických závěrů, jejichž význam přesahuje měřítko domácího bádání. Proto mohu práci s výborným hodnocením a radostí doporučit k dalšímu řízení.

V Praze 20. 4. 2022,

PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.

Literatura:

Adamczyk, D. 2014: Silber und Macht Fernhandel, Tribute und die piastische Herrschaftsbildung in nordosteuropäischer Perspektive (800-1100). Wiesbaden.

Procházka, R. 2009: Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku. Brno.

Procházka, R. – Balcárková, A. – Nývltová-Fišáková, M. – Přichystal, A. 2020: Přerov, Horní náměstí č. p. 19, 20: otázka prostorového vývoje lokality a možnosti poznání socioekonomického profilu jejich obyvatel v 9.-12. století. Brno.